

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

מצות הביכורים ומשמעותה

לפרשת כי-תבוא (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)

ושוב בהמשך אותו פרק.

7. דברים י"ב, יא:

"והיה המקום אשר יבחר ה' א-להיכם בו לשכן שמו שם, שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם, ועולתיכם וזבחיכם מעשרתיכם ותרמת ידכם..."

8. דברים י"ב יז-יח:

"לא תוכל לאכל בשעריך... ותרומת ידך. כי אם לפני ה' א-להיך תאכלנו במקום אשר יבחר ה'..."
בפרשתנו מופיעה המצווה בפעם האחרונה בתורה ובפירוט הרב ביותר.

9. דברים כ"ו, א-יא:

א והיה כי-תבוא אל-הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה וירשתה וישבת בה. ב ולקחת מראשית כל-פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלקיך נתן לך ושמת בטנא והלכת אל-המקום אשר יבחר ה' אלקיך לשכן שמו שם. ג ובאת אל-הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלקיך כי-באתי אל-הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו. ד ולקח הכהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה' אלקיך. ה וענית ואמרת לפני ה' אלקיך ארמי אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי-שם לגוי גדול עצום ורב. ו וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה. ז ונצעק אל-ה' אלקי אבותינו וישמע ה' את-קלנו וירא את-ענינו ואת-עמלנו ואת-לחצנו. ח ויוצאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרע נטויה ובמרא גדל ובאתות ובמפתים. ט ויבאנו אל-המקום הזה ויתן-לנו את-הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש. י ועתה הנה הבאתי את-ראשית פרי האדמה אשר-נתתה לי ה' והנחתו לפני ה' אלקיך והשתחוית לפני ה' אלקיך. יא ושמת בכל-הטוב אשר נתן-לך ה' אלקיך ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך.

הופעות המצווה בתורה ושמותיה המתחלפים

מצוות הבאת ביכורים למקדש, שבה פותחת פרשתנו, נזכרה בתורה כמה פעמים לפני כן:
המצווה נזכרת פעמיים בספר שמות, בסיום פרשיות הרגלים שבו,

1. בפרשת משפטים (כ"ג, יט) ובפרשת כי-תישא (ל"ד, כו):

"ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' א-להיך"
בספר ויקרא נרמזה מנחת הביכורים בקשר לאיסור שאור ודבש.

2. ויקרא ב', יא-יב:

"כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה'. קרבן ראשית תקריבו אתם לה', ואל המזבח לא יעלו לריח ניחח"

3. ופירש רש"י מהו 'קרבן ראשית' זה:

מה יש לך להביא מן השאור ומן הדבש? 'קרבן ראשית' - שתי הלחם של עצרת הבאים מן השאור... וביכורים מן הדבש, כמו ביכורי תאנים ותמרים.
הביכורים נזכרו שוב בספר במדבר כאחת ממתנות הכהונה.

4. במדבר י"ח, יג:

בכורי כל אשר בארצם אשר יביאו לה' - לך יהיה, כל טהור בביתך יאכלנו.

בספר דברים נזכרו הביכורים שלוש פעמים בפרשת ראה בין הדברים שיש להביאם אל המקום אשר יבחר ה'.

5. דברים י"ב, ו:

והבאתם שמה עלתיכם וזבחיכם ואת מעשרתיכם ואת תרומת ידכם...

6. ופירש רש"י על פי הספרי:

תרומת ידכם - אלו הביכורים, שנאמר בהם (כ"ו, ד) 'ולקח הכהן הטנא מידך...'.

12. טעם כללי נוסף כותב הרמב"ם במורה הנבוכים (חלק ג פרק לט):

"התרומה והחלה והביכורים וראשית הגז - ניתנו כל הראשיות לה' כדי להשריש מידת הנדיבות ותמעט התאוותנות באכילה וברכישה".

טעמים אלו ודומיהם שייכים לעולם המחשבה הדתית האוניברסלית.

הרב אהרון ליכטנשטיין זצ"ל מסביר שהפרשה פותחת בביטוי "והיה כי תבוא אל הארץ" מכיוון שכניסתם של בני ישראל לארץ טומנת בחובה סכנה חמורה, ולמעשה סכנה משולשת.

ראשית - מהלכם של בני ישראל במדבר השריש בקרבם את התודעה שתלויים הם בקב"ה בצורה מוחלטת, ובלעדיו אין להם קיום כלל. ארבעים שנה הלכו הם בארץ לא זרועה וכל צרכיהם ניתנו להם משמיים. הסיוע העליון טבוע היה בכל אורח חייהם, החל מלחם ובשר אשר הגיעו משמיים ועד עמוד האש המדריכם לילה ועמוד הענן יומם. האדם חש באופן ברור ובלתי מעורער שכל קיומו תלוי בקב"ה. כניסתם לארץ עלולה היתה לפגום בתחושה הברורה והבהירה הזאת. שכן, כעת האדם מגיע לנחלתו ומתחיל לחיות את חייו באופן טבעי, על פי חוקי הטבע ומהלכי הרגילים. במצב שכזה קיים חשש שהאדם יאבד את תחושת תלותו בקב"ה וירגיש שהכל תלוי בו - על פי מעשיו הוא ניזון, כל קיומו תלוי בכשרונותיו ובהתאמצותו והוא השליט על עצמו. סכנת ההידרדרות לידי כפירה ממצב זה אינה רחוקה.

שנית - קיימת סכנה גם מהבחינה הכללית. העם, הנכנס לארץ, בונה לו מסגרת חברתית משלו, ממשלה ומדינה על כל מוסדותיה. במצב שכזה האדם עשוי לראות את עצמו תלוי בראשי החברה ובראשי המדינה והיה עלול לראותם כגורמים לכל המתרחש בחייו. שהרי, כל צרכיו ותביעותיו מסופקים ע"י הממשלה, היא הכח העליון המנהיג את אורח חייו ובה הוא תלוי תלות גמורה. הסכנה כאן היא, איפוא, בנטייה לכיוון של עבודה זרה.

שלישית - כל זיקתו של האדם לטבע והתקשרותו אליו עלול להביא לאלילות. שלביה הראשונים של האלילות היו ראיית כוחות טבע אדירים בכוחות עליונים בעלי ממשלה. האדם, שכל חייו תלויים בכוחות הטבע, בפוריות האדמה, בטל השמיים, במאורות השמיים, חש בתוכו את שליטת הטבע. הוא מרגיש בתוכו את הכוחות האדירים המוליכים, שולטים, מכוונים ומנהיגים את מהלך חייו שלו, של כל המין האנושי, ושל כל הבריאה. אמנם, יצא דעבודה זרה בטל זה מכבר, אך היבט זה

מסקירת הופעותיה של המצווה בתורה למדנו על שמותיה השונים:

- "ראשית בכורי אדמתך"
- "קרבן ראשית"
- "בכורי כל אשר בארצם"
- "תרומת ידכם"
- "ראשית פרי האדמה"

ראוי לציין שהשם "ביכורים" (שאינו מופיע בפרשתנו) אינו מיוחד רק למצווה זו: אף מנחת העומר (ויקרא ב', יד) ומנחת שתי הלחם (שם כ"ג, יז) קרויות כך. כמו כן, גם בשמות "ראשית" ו"תרומה" היא שותפה עם כמה מצוות נוספות.

מצוות ביכורים כחלק ממצוות ה"ראשית"

מסקירת זו של השמות יש ללמוד כי מצוות הביכורים שייכת לקבוצת מצוות ה"ראשית", שעמן נמנות גם תרומה ותרומת מעשר, חלה, ראשית הגז, בכור בהמה ופדיון בכור האדם ועוד. ואכן, שמותיהן של כל מצוות הראשית הללו דומים ומתחלפים ביניהם. (הרמב"ם כלל בהלכות ביכורים אף שאר מתנות כהונה שבגבולין: חלה, ראשית הגז, זרוע לחיים וקיבה, פדיון בכור האדם ופדיון פטר חמור)

נותני הטעמים למצוות כתבו בטעמי המצוות הללו טעם משותף אחד, וניסחוהו בצורות שונות בהתאמה לכל מצווה. טעם זה הוא כי נתינת ה"ראשית" מכל דבר מהווה הכרה באדנות ה' על כל קנייננו ובכך שהוא מקור הברכות שבהן נתברכנו.

10. לדוגמא, טעמו של החינוך למצוות הביכורים (משפטים מצווה צא):

"משורשי המצווה... נזכור ונדע כי מאתו ברוך הוא יגיעו לנו כל הברכות בעולם, על כן נצטוונו להביא למשרתי ביתו ראשית הפרי המתבשל באילנות. ומתוך הזכירה... נהיה ראויין לברכה ויתברכו פרותינו."

11. ובאופן דומה כתב בעל העקדה בטעם המצווה (פרשת כי-תבוא שער תשעים ושמונה):

"כי באמת הבאת הביכורים וכל מנחות ראשית המובאות יורו על אדנות של הא-להות... ולזה בחר בראשית דגן תירוש ויצהר, ראשית עריסה, ראשית פטר רחם באדם ובהמה, ראשית ביכורי האדמה."

של ראיית הטבע ככח מרכזי עליון - עבודה זרה זו קיימת עד היום, אלילות זו לא בטלה.

ומסביר הרב ליכטנשטיין זצ"ל, שכנגד סכנה משולשת זו באה מצוות הביכורים, שכל כולה החדרת התחושה הפנימית באדם, שכל חייו תלויים בקב"ה, ובלעדיו אין לו שום קיום.

כנגד הסכנה הראשונה והשלישית הרי שמחוייב הוא להביא את ראשית פרי אדמתו, קציר הצלחתו בעבודת כפיו, למקום מקדש ה'. מצווה הוא לקרוא ולהודיע שם שלא בזכות כשרונותיו ופעולותיו ולא בזכות כוחות הטבע האדירים בא לו כל זה, אלא מה' היתה זאת. קריאה זו במקום זה אכן נוטעת הרגשה זו שהקב"ה הוא המשגיח עליו, הוא מנהיגו והוא מחייהו.

אמירה נרחבת שמורה גם כנגד הסכנה השנייה - במקרא הביכורים מגולל האדם את דרך העם מעת יצירתו וכיצד הונהג והודרך מאז ועד עתה ע"י הקב"ה. במקרא הביכורים מדגיש איפוא האדם את שפלותו וחוסר האונים שבו כשהוא נטול השגחה, כשהוא מנהיג לעצמו. הוא מחפש את השקפת ה' ממעון קודשו שתברך אותו ואת מעשה ידיו, מדגיש הוא את הצורך, הבלתי ניתן לוותר, בתלות בקב"ה, בזיקה לבורא.

דינים המייחדים את מצוות ביכורים

אולם מצוות ביכורים נתייחדה משאר מצוות הראשית בכמה פרטים מרכזיים, חלקם מבוארים בכתוב וחלקם נלמדו ממנו על ידי חז"ל בדרשותיהם:

א. למצוות הבאת הביכורים מתלווה בפרשתנו מצווה נוספת (הנמנית כמצוות עשה בפני עצמה) והיא מצוות 'מקרא ביכורים': את הבאת הביכורים אל הכוהן יש ללוות באמירת הנוסח הכתוב לפנינו בפרשת הביכורים (פסוק ג ופסוקים ה-י). לא מצאנו חובת אמירה קבועה בשאר מצוות הראשית.

ב. את הביכורים חובה להביא אל המקדש: הביכורים הם מנחה. דבר זה חוזר בכל הופעותיה של המצווה בתורה, והוא כה מרכזי עד שממנו למדו חז"ל.

13. משנה אחרונה במסכת שקלים:

"הביכורים אין נוהגים אלא בפני הבית".

14. בספרי לפרשתנו למדו זאת מן הפסוק (ד):

"והניחו לפני מזבח ה' א-להיך - כל זמן שיש לך מזבח יש לך ביכורים, וכל זמן שאין לך מזבח - אין לך ביכורים"

15. הרמב"ם כתב בהלכות ביכורים פ"ב ה"א:

"ואינם נוהגים אלא בפני הבית ובארץ ישראל בלבד, שנאמר: 'ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' א-להיך'..."

שאר מצוות הראשית המוטלות על הפרט אינן תלויות במקדש. (למען הדיוק, אף מעשר שני ובכור בהמה טהורה מובאים לירושלים או למקדש, אך חיובן של מצוות אלה אינו בטל באין מקדש.)

ג. חובת הבאת הביכורים חלה על שבעת המינים (משנה ביכורים פ"א מ"ג). הלכה זאת נלמדת בדרכי דרש שונות בספרי כאן על הפסוק (ב) "ולקחת מראשית כל פרי האדמה",

16. ובפרייתא המובאת בבבלי מנחות פד ע"ב שבה נאמר:

"רבן גמליאל בר רבי אומר: נאמר כאן (- בביכורים) 'ארץ' (- בפסוק ב' אשר תביא מארצך') ונאמר להלן (דברים ח', ח) 'ארץ' (- חטה ושערה...): מה להלן - שבה ארץ (- שבעת המינים), אף כאן - שבה ארץ".

בזאת היא שונה מתרומות ומעשרות, שחובתן מן התורה היא רק על דגן תירוש ויצהר, ואילו מדרבנן - על כל גידולי קרקע (כך היא דעת רוב הפוסקים הראשונים). אולם חובת הביכורים לא הורחבה על ידי חז"ל מעבר לשבעת המינים.

כמו כן, חיוב הבאת הביכורים משבעת המינים אינו מוחלט (כבתרומות ומעשרות)

17. משנה ביכורים פ"א מ"ג:

"אין מביאין ביכורים... לא מתמרים שבהרים, ולא מפרות שבעמקים, לא מזיתי שמן שאינן מן המובחר"

18. ופוסק הרמב"ם, (הלכות ביכורים פ"ב ה"ג):

"ואם הביא שלא מן המובחר... לא נתקדשו".

ד. חובת הבאת פרות הביכורים תלויה בבעלות המביא על הקרקע שבה צמחו פרות אלו. ועל כן הקונה אילן אחד בתוך שדה חברו - אינו מביא, לפי שאין לו קרקע (משנה ביכורים פ"א מ"ו), וכן האריסין והחכורות.

19. משנה ביכורים פ"א מ"ב:

"מאיזה טעם אינו מביא? משום שנאמר 'ראשית בכורי אדמתך' - עד שיהיו כל הגידולין מאדמתך".

שאר מצוות הראשית הקשורות ביבול האדמה חלות על הפרות שגדלו בארץ, יהיו ביד מי שיהיו.

לאור הבדלים אלו, נראה שיש לחפש למצוות הביכורים טעם מיוחד מעבר לטעמים של שאר מצוות ה"ראשית", אשר יסביר פרטים אלו.

שהוא 'מגיד' לא-לוהים שבא אל הארץ. אין במשמעו של דבר זה אלא: אני מעיד עליי כאיש שבא אל הארץ. בכל שנה כשהוא מביא את ביכורי אדמתו, הוא מעיד מחדש על עצמו כאיש שבא אל הארץ. אילו היה מדבר רק בשם העם, לא היה צריך ל'הגיד'. את זה הוא עושה משום שעליו לומר: לא ישראל בלבד, אלא גם האיש העומד בזה בא אל הארץ. אני היחיד מרגיש את עצמי ומעיד על עצמי כאיש שבא אל הארץ, ומדי פעם בפעם, כשמביא אני מראשית פרייה, מכיר אני דבר זה מחדש ומכריז על זה מחדש... כל איכר בכל דור מישראל מודה לא-לוהים כשהוא מביא את ביכוריו על הארץ שהוא הביא אותה לתוכה.

כידוע, "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שנאמר (שמות י"ג, ח) 'והגדת לבנך ביום ההוא לאמר: בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' " - כך אומרת המשנה (פסחים פ"י מ"ה), וכך מורה ההגדה של פסח לכל אב המקיים את מצוות ההגדה לבנו בכל דור ודור. כיוצא בכך מורה 'הגדת הביכורים' לכל איכר ישראלי: בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא הובא לארץ.

נמצאנו למדים כי טעמה המיוחד של מצוות הבאת הביכורים הוא לשמש הזדמנות לכל בעל נחלה מישראל להודות לה' על מתנת הארץ - אותו מעשה היסטורי שאירע בעבר והוא מתמשך עד לשעה זו, שבה עומד האיכר הישראלי במקדש וטנא הביכורים בידיו.

נשוב אל דבריו של בובר:

ה'הבאה' הזאת של הביכורים ו'ההבאה' היא אל הארץ ניתנות בתפילה עצמה בהקבלה מוטעמת (ט-י): 'ויבאנו אל המקום הזה... ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה...'. המובע כאן הוא ההדדיות בין א-לוהים לבני עמו. הובאתי על ידו אל ארץ פורייה זו, אומר האיכר, ועתה אני מביא לו מפרייה. דבר זה יש בו יותר מתודה בלבד. כל הארץ מסורה לעם מיד הא-לוהים; גם היבול שהאדם המובא (- לארץ) מוציא אותו מן האדמה, בא מברכת א-לוהים ופעולותיו; אי אפשר ליתן לו משהו מזה; אבל אפשר להביא לו משהו, מבחר הראשית לסמל ולקידוש.

השורש בו"א מופיע 6 פעמים בפרשת הביכורים, והללו מתחלקות לשלוש ושלוש. ההקבלה בין שתי הקבוצות מגלה את שתי התנועות הגדולות בפרשה ואת זיקת הגומלין שביניהן:

1. (א) והיה כי תבוא אל הארץ...
2. (ב) ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך...
3. (ג) ובאת אל הכהן...

טעמה של הבאת הביכורים כפי העולה ממקרא ביכורים ונראה שאת טעמה של מצוות ביכורים, אשר יבהיר את הלכותיה המיוחדות הללו, יש לחפש באופן טבעי במקרא ביכורים, המלווה את ההבאה ובוודאי גם מנמק את טעמה. היינו מצפים לשמוע בהגדה זו דברי הודיה לה' על הפרות שהבשילו ועל חסד ה' "הנתן גשם יורה ומלקוש בעתו, שבעת חקות קציר ישמר לנו" (ירמיהו ה', כד). אולם למעשה מודה מביא הביכורים על חסדי ה' בהיסטוריה של עם ישראל למן ימי האבות ועד לירושת הארץ. ונשאלת השאלה: כיצד מתקשרת סקירה היסטורית זו להבאת הביכורים?

20. מ' בובר במאמרו "ביכורים" (בין עם לארצו עמ' 15-7; דרכו של מקרא עמ' 82-87) כותב:

מתנות לאלים מראשית הקציר ידועות לנו מכל הארצות... וגם תפילות נמסרות לנו משלבים שונים של ההתפתחות, תפילות שבהן מתבטאות כוונות ההקרבה. מודים לאלים על ברכת האדמה... מבקשים מהם לשוב להפרות את האדמה. אבל בין כל התפילות מסוג זה הידועות לי בעולם אין אלא אחת, שבמקום כל הדברים האלה מהלל המתפלל את א-לוהיו על שנתן לו ארץ. הפתיחה כבר מורה על זה: 'והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה וירשתה וישבת בה...'. אין למצוא נוסח זה אלא עוד פעם אחת: בפסוק שבו מדובר על שימת מלך (י"ז, יד). אך בעוד ששם פונה המְצווה לעם בכללותו במילה 'אתה', הרי כאן דבר זה אינו בא אלא בתחילה, היינו בפסוק הנזכר, ואילו שאר מילות הפנייה של המשפט 'ולקחת... ושמת... והלכת... ובאת... ואמרת... וענית ואמרת...'. גלוי לעין שאינן ערוכות עוד לכלל העם אלא ליחיד, לכל בעל נחלה בכל דורות ישראל. ההנחה (- תנאי המצווה) היא קיבוצית, ואילו החובה היא אישית. ועוד: ההנחה היא חד-פעמית - היסטורית, ואילו החובה חוזרת שנה שנה. אולם יחס כפול זה של ה'אתה' אינו בחינת טפל. על כך מעידות המילים הראשונות שעל בעל הנחלה לאמרן לכוהן (ג): 'הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבתינו לתת לנו'. עוד בעתים המאוחרות יותר, אל יאמר האיש המביא את הביכורים למשל: 'אבותיי באו אל הארץ', אלא: 'באתי אל הארץ'. כאן ממוזגים השניים שהכתוב פונה אליהם, העם והיחיד. 'באתי אל הארץ' משמעותו הראשונה אני, עם ישראל, באתי אל הארץ. הדובר מזדהה עם ישראל ומדבר בשמו. פניית המְצווה לישראל 'כי תבוא אל הארץ' מקביל לה המאמר 'באתי אל הארץ': גם בן דור מאוחר מדבר בשם אותו דור שבא לפנינו לכנען, וממילא בשם כל העם כולו לכל דורותיו שבא לכנען בגוף אותו הדור.

אבל בזה לא נתמצתה עדיין כל שפעת ה'אני' הזה. הרי האיש אינו אומר סתם 'באתי אל הארץ', אלא הוא אומר

מקרא ביכורים: הסקירה ההיסטורית

לאחר הצהרתו של מביא הביכורים בפסוק ג "הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ..." נאמר בפסוק ד "ולקח הכהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה' א-להיך". אז, לאחר המילים "וענית ואמרת...", מתחיל עיקרו של מקרא הביכורים. בפסוקים ה-ט מגולל מביא הביכורים את היריעה ההיסטורית מתקופת האבות ועד לירושת הארץ. סקירה היסטורית זו מתאפיינת בכך שמביא הביכורים מדבר בה על ישראל בגוף ראשון רבים - "וירעו אתנו... ונצעק... ויוצאנו... ויתן לנו" - שלא כבהצטרפו בפסוק ג, שבה דיבר בגוף ראשון יחיד - "הגדתי... באתי". עם סיום הסקירה ההיסטורית חוזר מביא הביכורים בפסוק י' אל ההווה, ושוב הוא מדבר בגוף ראשון יחיד: "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'".

נבחן בעקבות הרב סמט את מבנה הנאום. כידוע הרב סמט טוען שפרקים רבים במקרא בנויים משתי מחציות לדעת הרב סמט גם מקרא ביכורים בנוי משתי מחציות שוות, שביניהן משמש פסוק ז כ'ציר מרכזי'. כל אחת מן המחציות היא בת שני פסוקים, וכל פסוק מתאר שלב היסטורי בפני עצמו. אורכן הכולל של שתי המחציות שווה: 23 מילים בראשונה ו 24- בשנייה.

חלק א: (ה) ארמי אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב. (ו) וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה.

ציר מרכזי: (ז) ונצעק אל ה' א-להי אבותינו, וישמע ה' את קלנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו.

חלק ב: (ח) ויוצאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרע נטויה ובמקרא גדל ובאתות ובמפתים. (ט) ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת, ארץ זבת חלב ודבש.

המאפיין כל מחצית והמבדיל בינה לבין חברתה, הוא כמובן שמחצית א מתארת עשייה אנושית: הנושא של פסוק ה הוא "אבי" שהיה ארמי אובד ושירד למצרים והפך שם לגוי עצום ורב, והנושא של פסוק ו הוא "המצרים" שהרעו אותנו. שם ה' לא נזכר במחצית זו.

לעומת זאת, מחצית ב מתארת עשייה א-לוהית: הנושא של שני פסוקיה הוא ה', וההבחנה ביניהם היא בזמנה, במקומה ובאופייה של פעולתו ההיסטורית: בפסוק ח מתוארת יציאת מצרים, ואופי פעולתו של ה' הוא קפדני: "ביד חזקה ובזרע נטויה ובמקרא גדל ובאתות ובמפתים" - "אלו עשר המכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים" (הגדה של פסח). בפסוק ט האירוע המתואר הוא הבאת ה' את ישראל "אל המקום הזה" ונתינתו להם במאור פנים - "ארץ זבת חלב ודבש".

ונשאלת השאלה: מהו פשר היעלמות שם ה' מן המחצית הראשונה של הנאום ותיאור האירועים בה כ"עשייה

4. (ג) ואמרת אליו: הגדתי היום... כי באתי אל הארץ...

5. (ט) ויבאנו אל המקום הזה...

6. (י) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה...

השורש בו"א משמש לתיאור יחס הדדי בין ה' לאדם. אולם שורש אחר בפרשה משמש לציון פעולתו החד-צדדית של ה' כלפי ישראל, השורש נת"ן. ה', שהביא את ישראל אל הארץ, גם נתנה להם.

אולם הבאת הביכורים על ידי האדם לעולם אינה נקראת נתנה. אדרבה: אף "ראשית פרי האדמה" היא מתנת ה' לאדם, כאמור בפסוק י. שבע פעמים מופיע השורש הזה בפרשה, ובכך נרמז לקורא כי הנתנה הא-לוהית היא עיקר עניינה של הפרשה ושל המצווה שבה:

1. (א) והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה

2. (ב) ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' א-להיך נתן לך

3. (ג) הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו

4. (ו) וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה

5. (ט) ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת

6. (י) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'

7. (יא) ושמת בכל הטוב אשר נתן לך ה' א-להיך.

נשוב עתה אל דברי בובר, המנתח את סדרת ההופעות הזו של השורש נת"ן:

בשלוש הפעמים הראשונות ובשלוש האחרונות מכוונת המילה למתנת א-לוהים לישראל, ואילו בין אלה לאלה נמצא נת"ן מוזר, ודאי לא כדי להשלים את מספר השבע בלבד, אלא קודם כול כדי להמחיש ביותר את הרקע השלילי שמאחורי הנתנה הא-לוהית; המצרים הם ש'נתנו עלינו עבודה קשה'. מסוג זה היא ה'נתנה' ההיסטורית של עולם הגויים לישראל. נתינת א-לוהים משחררת אותו ממנה.

ומתנתו הגדולה של א-לוהים לישראל היא הארץ; דבר זה נחרת במוחנו בחזרה מחומשת. לבסוף (בפסוק יא) מתנסח הדבר בצורה יותר כללית כדי שלא להניח מקום לטעות: 'כל הטוב', ובכן לא הארץ בלבד, אלא גם יכולה השנתי בא במתנה מידי א-לוהים.

(למען הדיוק: כבר בהופעה שבפסוק י הנתנה הא-לוהית היא של "פרי האדמה", ואילו בפסוק יא ישנה הרחבה של מתנת ה' ל"כל הטוב" - ביטוי הכולל את טובות ה' לישראל בכל תחום שהוא. (אמנם בספרי לפסוק י ובמשנה ביכורים פ"א מ"ה למדו שמתנת ה' בפסוק זה היא האדמה, ולא הפרי.)

חזרה לארץ כנען ובסיום הנדודים בנתינת ארץ זבת חלב ודבש להם.

פסוק ו מתאר את מעשי המצרים "וירעו אתנו... ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה"; פסוק ח, כנגדו, מתאר את פעולת ה' שבאה לחלצנו מ'נתינת' המצרים תוך הבאת פורענות עליהם כגמול על מעשיהם.

הרקע לכל הנאום הזה הוא ללא ספק ברית בין הבתרים שכרת ה' עם אברהם. קשרי לשון ועניין בולטים מקשרים בין נאום זה לבין האמור באותה ברית. משמעות נאומו של מביא הביכורים היא אפוא הכרה והודיה על כך שה' קיים את בריתו לאברהם אבינו. לפיכך בבואנו בהגדה של ליל פסח לקיים את ההלכה.

22. פסחים פ"י מ"ד:

"ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה" אנו מקדימים לדרשת הפסוקים הללו את הדברים הבאים: ברוך שומר הבטחתו לישראל, ברוך הוא. שהקב"ה חישב את הקץ לעשות כמה שאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, שנאמר (בראשית ט"ו, יג) 'ויאמר לאברהם: ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכש גדול... [ודור רביעי ישובו הנה]'

הסבר דיניה המיוחדים של מצוות ביכורים על פי טעמה לאור דברינו לעיל, נשאלת השאלה: במה זכו הביכורים מכל שאר מתנות הראשית לשמש כאמצעי להודיה לה' על מתנת הארץ שנתן לעמו?

ומסביר הרב סמט, שהביכורים באים משבעת המינים, שהם עיקר שבחה של הארץ.

הדגן, התירוש והיצהר, שמהם באות שאר מתנות הראשית הבאות מיבול הארץ, הם "אבות המזון", אולם פירות הארץ שמהם מכינים את התירוש והיצהר, אשכולות הענבים והזיתים, ביחד עם פרות הארץ האחרים - התאנים, הרימונים והתמרים - הם תפארתה של הארץ המגדלת אותם ותפארתו של האיכר שהוציאם מאדמת הארץ. פרות הביכורים של שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, הבאים מן המובחר, הם אפוא תמצית שבחה ונויה של הארץ, והבאתם אל המקדש מנחה לה' מבטאת את הודאתנו לה' על שנתן לנו ארץ חמדה הנושאת לנו פרותיה בעין יפה.

מעתה ניתן להסביר גם את שאר הדינים המיוחדים את מצוות הביכורים:

עיקר טעמה של מצוות ביכורים, שהיא ביטוי הודיה לה' על מתנת הארץ, אינו בהיותה אחת מכ"ד מתנות כהונה אלא בהיותה מנחה לה' נותן הארץ.

אנושית! האם מתכוון הנאום לתלות את הירידה למצרים ואת העינוי שבא עלינו בעקבותיה במעשי האבות שנעשו על דעת עצמם ושה' נחלץ להצילנו מהם? תיאור כזה אינו תואם את העובדות המתוארות בספר בראשית, ואכן, בהגדה של פסח ניסו למנוע פירוש מוטעה זה.

21. הגדה של פסח:

"וירד מצרימה - אנוס על פי הדיבור"

ובאמת, אי אפשר לפרש את פסוק ה כעשייה אנושית שלא על פי הדיבור, שכן הנאמר בו "ויגר שם במתי מעט - ויהי שם לגוי עצום ורב" נועד לרמוז למהפך הדמוגרפי שבו נתקיימה הבטחת ה' לאבות להרבות את זרעם.

במחצית הראשונה מתוארים האירועים ההיסטוריים כאירועים שבהם נסתרת נוכחותו של ה' ואף פניו נסתרים מישראל. בירידת האבות למצרים ובמה שאירע שם לבניהם, הן לחיוב - ההתרבות המופלאה - והן לשלילה - העבדות והעינוי, מתקיימת גזרתו הקדומה של ה' בברית בין הבתרים, אך הוא עצמו אינו מתגלה לעמו בכל הימים הרבים ההם.

הנתק הזה מופסק ב'ציר המרכזי' של הנאום: המפנה מתרחש בהיות ישראל בשפל החמור ביותר:

ונצעק את ה' א-להי אבתנו - כמה שנאמר (שמות ב', כג) **'ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים, ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויזעקו, ותעל שועתם אל הא-להים מן העבדה'**

בעקבות צעקת בני ישראל אל ה', אף הוא (הגדה של פסח)

"וישמע ה' את קלנו וירא את ענינו...: כמה שנאמר (שמות ב', כד) 'וישמע א-להים את נאקתם'...

'וירא את ענינו' - ...כמה שנאמר (שמות ב' כה) 'וירא א-להים את בני ישראל וידע א-להים'

בציר המרכזי של הנאום נוצר אפוא יחס הדדי בין ה' לישראל - נשבר הסתר הפנים - אך עדיין אין מתוארת בו עשיית הפעולה הנדרשת. רק במחצית השנייה מתגלה פעולתו ההיסטורית הכבירה של ה', הגואל את עמו ממצרים ומנחילם את הארץ. נמצא כי 'הציר המרכזי' שבפסוק זה הוא תולדתו של פסוקו שבמחצית הראשונה - העינוי והעבודה הקשה הולידו את הצעקה אל ה' - והוא סיבתו של פסוק ח שבמחצית השנייה - שמיעת ה' את קולנו וראייתו את עונינו הולידו את פעולתו ההיסטורית: "ויוצאנו ה' ממצרים...".

ומצביע הרב אלחנן סמט על כך שבין המרכיבים של שתי המחציות קיימת הקבלה ניגודית כיאסטית בולטת: פסוק ה פותח את הנאום בנדודי האבות בארץ כנען ("ארמי אבד אבי" - נודד) ובירידתם למצרים; פסוק ט מסיים את הנאום בהבאת בניהם של האבות ממצרים

מקרא הביכורים נועד להבהיר את טעמה המיוחד של מצוות הבאת הביכורים, ומה שמסומל בטנא הביכורים, ובו המובחר שבביכורי שבעת המינים, מובהר במקרא הביכורים המתלווה להבאה.

אכילת הכוהנים את הביכורים דומה לזכותם באכילת קרבנות ומנחות אחרים המובאים למקדש. מסיבה זו תלויה המצווה בקיומו של המקדש.

בנוסף לכך, מסביר הרב סמט תלות זו בכך שכאשר המקדש חרב, משמעות הדבר היא שחל שיבוש (זמני) במתנת ה' לישראל את הארץ. ובעת שחלה הפסקה כזו, אי אפשר לה למצוות ביכורים שתהא נוהגת.

אף כאשר ישראל יושבים על אדמתם והמקדש על מכונו חלה חובת הבאת הביכורים רק על מי שביכוריו באים מחלקו בארץ. שכן הבעלות על הפרות איננה סיבה מספקת לחיוב - יש צורך שבעל הפרות יהא שותף בנחלת ישראל את ארצם. זה שפרותיו גדלו על אדמת הארץ שאינה שלו אינו חייב - וגם אינו יכול - להפוך את הפרות הללו לבסיס של הודיה על מתנת הארץ.